

ספרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל
שניאורסאהן

מליובאוויטש

שופטים

מתורגם ומעובד לפי השיחות של לקוטי שיחות חלק בד
(תרגום הפשי)

יוצא לאור על ידי
"מכון לוי יצחק"
כפר חב"ד ב'

שנת חמשת אלפים שבע מאות ושבעים לבריאה
שישים שנה לנשיאות כ"ק אדמו"ר מלך המשיח
מאתיים וחמשים שנה להסתלקות הילולא של בעש"ט נ"ע

לזכות

החייל ב"צבאות השם" שניאור זלמן שי'
ליום הולדתו השביעי לאויוש"ט,
ביום, וא"ו אלול, ה' תהא שנת עשירות
ולזכות אחיו ואחיותיו שיחיו

נדפס ע"י הוריהם

הרה"ת ר' יוסף יצחק וזוגתו מרת שרה שיחיו גורביץ

*

לזכות

החייל ב"צבאות השם" ישראל צבי שי'
ליום הולדתו הראשון לאויוש"ט,
ביום ט"ב סיון ה' תהא שנת עשירות
אחיו החייל ב"צבאות השם" פסח חיים מנחם שי'
ליום הולדתו השישי לאויוש"ט,
ביום י"ב מנחם-אב ה' תהא שנת עשירות
אחותו החיילת ב"צבאות השם" טשארנא גיטל תחי'
ליום הולדתה השלישי לאויוש"ט,
ביום כ"ו מנחם-אב ה' תהא שנת עשירות
אחותו החיילת ב"צבאות השם" רבקה רחל תחי'
ליום הולדתה השמיני לאויוש"ט,
ביום ל' מנחם-אב - אדר"ח אלול ה' תהא שנת עשירות

ולזכות הוריהם

הרה"ת ר' אלי' וזוגתו מרת שושנה ברכה שיחיו ניומאן

נדפס ע"י זקניהם

הרה"ת ר' יהודה ליב וזוגתו מרת זיסל שיחיו ניומאן
הווי"ח ר' שמואל וזוגתו מרת מלכה שיינדל שיחיו סטראל

הכתובת להשיג השיחות באינטרנט:
<http://www.torah4blind.org>

א. כי האדם עץ השדה

על הפסוק¹ „כי האדם עץ השדה“ שואלים בגמרא² „וכי אדם עץ השדה הוא“, ומשיבים: „אלא משום דכתיב: כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, וכתיב³: אותו תשחית וכרת, הא כיצד? אם תלמיד חכם הגון הוא – ממנו תאכל (למוד הימנו, רש"י) ואותו לא תכרות, ואם לא – אותו תשחית (סור מעליו, רש"י) וכרת“.

יש להבין: משאלת הגמרא „וכי אדם עץ שדה הוא“ מובן, שהגמרא סוברת, שהשוואה בפסוק בין אדם לבין „עץ השדה“ אינה רק משום שעץ השדה משמש כמשל⁴ שממנו ניתן להבין אחת או כמה מתכונותיו ומעלותיו של האדם

[שהרי אם כוונת הפסוק היא להשוותם בפרטים מסויימים בלבד, לא היה מקום לשאול⁵ „וכי אדם עץ שדה הוא“, כי יש פרטים רבים שבהם דומה האדם ל„עץ השדה“].

- (1) פרשתנו כ, יט.
- (2) תענית ז, א.
- (3) שם, כ.

(4) עפ"י יומתק זה שהש"ס לא נקט כאן לשון „למה נמשל אדם לעץ השדה“ (וכו"ב) – כלשון הש"ס כמ"פ תיכף לאח"י בנוגע לדברי תורה.

(5) ברש"י (ועד"ז ברבינו גרשום) תענית שם: אלא מקיש אדם לעץ השדה מה עץ השדה כו'. ומשמע שזוהי הכוונה בתירוץ הגמ', שהאדם אינו עץ השדה ורק נמשלו זל"ז. וצ"ע מהי הקסיד מלכתחילה שהאדם הוא עץ השדה?

(6) ראה אבות פ"ג מ"ז. ועוד. וראה בפרטיות ס' הליקוטין (צ"צ) ע' עץ, ס' הערכים חב"ד ח"א ע' אדם סי"א, וש"נ.

(*) בחזא"ג מהרש"א (ועד"ז בפי' הר"ף לע"י) שם מפרש דקשויות הש"ס היא שלפי פשוטו של מקרא (שמה האדם עץ שדה – רש"י נה"ל (9) הו"ל "כי עץ השדה אדם" ע"ש. אבל מפשטות ל' הגמרא "וכי אדם עץ השדה הוא" משמע שהקושיא היא איך אפ"ל שהאדם הוא עץ השדה כבפנים.

אלא שהכוונה היא לכך שהאדם הוא עץ השדה⁷: שהמילה „עץ“ אינה מביעה כאן רק פרטים חלקיים או טפלים של האדם, אלא את כל מהות האדם – „האדם עץ השדה“.

ויש לומר, שהדבר מובן גם מאי-אמירת תחנון בחמשה עשר בשבט⁸ – ראה השנה לאילנות⁹, וממנהג ישראל לאכול פירות האילן ביום זה¹⁰ וכדומה, ומקשרים זאת¹¹ לפסוק „כי האדם עץ השדה“.

אם עץ השדה מהווה רק משל לאדם, אין זו סיבה מספקת שהאדם „יחגוג“ את ראש השנה של האילן¹². ומכך מובן, שהמשמעות של „האדם עץ השדה“ היא, כדלעיל, שהאדם הוא עץ השדה, ולכן קשור ראש השנה של האילן לאדם.

ואין מובן:

(א) כיצד מתורצת שאלת הגמרא „וכי אדם עץ שדה הוא“ באמצעות התשובה „אם תלמיד חכם הגון הוא ממנו תאכל...“? לכאורה, גם הסבר זה אינו יותר מאשר (א) משל ונמשל של עץ השדה, (ב) ואף יותר מכך: זוהי השוואה בפרט בלבד – ואם כך, נותרת השאלה בעיניה: „וכי – האם משום כך ניתן לכנות את האדם בשם „עץ השדה“?

(ב) כיצד מתאים בכלל לתאר את מעלת האדם – מין המדבר – על ידי הקביעה שהוא „עץ השדה“, שיש לו תכונות של „צומח“?

(7) וראה רש"י שלח יג, כ.

(8) שו"ע אורח סקל"א ס"ז.

(9) משנה ריש ר"ה (כדעת ב"ה)

(10) מג"א שם סקט"ז. השלמה לשו"ע אדה"ז (לבעהמ"ס דברי נחמ"ל) שם ס"ח. ויש מנהגים לומר ליקוטים מתנ"ך וזהר כו' (נדפסו בס' פרי עץ הדר – ויניציאה, תפ"ח. וכמ"פ לאח"ז). – ולא ראיתי במדינותינו נוהגים כן.

(11) ראה לקוטי מהרי"ח ח"ג מנהגי שבט (בטעם שלובשים בגדי יו"ט). ועוד.

(12) ופשוט שאינו דומה להעמדת אילנות בביהכנס"ט בעצרת (שו"ע אדה"ז אורח סתצ"ד סט"ז).

להביא את 770 הביתה!

כל מי שהיה ב-770 אי פעם, זוכר בודאי את שלל

הקובצים והעלונים המחולקים בכל ליל שבת קודש

כעת ניתן להשיג את חלקם ברשת האינטרנט, אצלך בבית!

קבצים גרפיים וקבצי טקסט:

דבר מלכות: שיחות כ"ק אד"ש מה"מ מהשנים תנש"א-תשנ"ב.

יחי המלך: קונטרס שבועי, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

המעשה הוא העיקר: לקט הוראות למעשה בפועל משיחות כ"ק אד"ש מה"מ (החל משנת תשמ"ח).

שיחות הגאולה: גיליון שבועי של ימות המשיח, בהוצאת "האגודה למען הגאולה האמיתית והשלימה".

מעין חז"ל: גיליון שבועי לילדים, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

האמונה הטוהרה: גיליון שבועי בעניני אחרית הימים.

קבצים גרפיים בלבד:

לקוטי שיחות: שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ היו"ל לקראת כל שבת ב-770,

על-ידי "ועד להפצת שיחות".

חדש לקוטי שיחות (מתורגם): שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ הנדפס בספרי

לקוטי שיחות, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

להקהיל קהילות: גיליון שבועי מתורתו של משיח בעניני הקהלת קהילות בשבת,

בהוצאת צא"ח העולמית, ניו-יורק.

קבצי טקסט בלבד:

פנימיות: ירחון לבני הישיבות, בהוצאת מרכז את"ה בארץ הקודש.

ליקוט ניעונים: שתי חוברות על הניגונים שניגן וביאר כ"ק אד"ש מה"מ, בהוצאת קה"ת (תשנ"ב).

דרך הישרה: (אידיש) קונטרס מיוחד לילדים, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

לעבן מיט דער צייט: (אידיש) קטעים לפרשת השבוע מתוך הספר, בהוצאת ישיבת

"אהלי תורה", ניו-יורק.

דבר תורה: (אידיש) דף שבועי לילדים, היו"ל על-ידי מוסד חינוך "אהלי תורה", ניו-יורק.

כמו-כן ניתן להוריד באתר את "קונטרס בית רבינו שבבבל"

ושיחת ש"פ שופטים היתנש"א

מדור מיוחד לספרים וחברות באנגלית בעניני גאולה ומשיח!

האתר מנוהל ע"י הרה"ת ר' יוסף-יצחק הלוי שגלוב

וכתובתו: <http://www.moshiach.net/blind>

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!

...וע"י קבלת וקיום ההוראות ד"שופטין" ו"יועצין" שבדורנו – נעשה זה גופא מעין והתחלה דקיום התפלה²⁷ "השיבה שופטיו כבראשונה ויועציו כבתחלה" בגאולה האמיתית והשלמה, במכ"ש מזה אשר "סוף מעשה במחשבה תחלה"²⁸, עאכ"כ שזהו כבר גם בדיבור ("ניב שפתיים", ענין הנבואה), כנהוג לאחרונה לבטא הדברים בדיבור, כולל ובמיוחד – שהנה הנה באה הגאולה.

– שעפ"ז ישנה גם מענה על השאלה ששואלים על מה שמדברים לאחרונה שהגאולה באה תיכף ומיד ממש – לכאורה: כיצד זה יכול לעבור באופן חלק כ"כ ולהצליח; כיצד יגיבו בני הבית על זה, ומה יאמר העולם על כך? והמענה הוא: שאילו היו עניני הגאולה חידוש, אולי הי' מקום לשאלה; אבל היות שהגאולה אינה חידוש דבר, אלא כל עניני הגאולה התחילו כבר ("בתחלה") וכבר נמשכו ונתקבלו בעולם הזה הגשמי התחתון שאין תחתון למטה ממנו (בבחי' "יועצין כבתחלה") – לא יהי' פלא כאשר הגאולה באה תיכף ומיד ממש!

אמנם, גם אצל האדם קיים ענין הצמיחה, ובמיוחד בצמיחת שערותיו וצפרניו וכדומה, אבל: (א) אם כך, הרי אצל האדם קיימת מעלה גבוהה יותר – תכונת ה"חי"¹³. (ב) ועיקר: לא זוהי מעלת האדם (המדבר) העיקרית. וכיצד, אפוא, מתאים לומר ש"האדם עץ השדה"?

ב. הצומח מחובר למקורו

המעלה המיוחדת שבה מתייחד מין הצומח מן המדבר והחי היא שהוא אינו "מסתיר" את חיותו האמיתית. הצומח מחובר תמיד על ידי שרשיו אל מקורו, אל כח הצומח שבאדמה המחיה ומגדל אותו. כאשר מנתקים את הצומח מן האדמה, הוא חדל להיות צומח.

לעומת זאת, החי או המדבר אינם חייבים להיות קשורים תמיד אל שרשם ואל מקורם: אין הם מחוברים לאדמה¹⁴ שממנה התהוו (גם) החי והמדבר – "הכל היה מן העפר"¹⁵. לאחר התהוותו, לידתו, של כל חי ומדבר, אין הוא קשור בהכרח אל השורש והמקור שממנו נולד. ואף מזונם של החי והמדבר ניתן באופן שהם אינם חייבים להיות תמיד מחוברים למקור המזון.

ואילו הצומח חייב תמיד להיות מחובר לכוח הצומח שבאדמה.

דבר דומה לכך אנו מוצאים אצל דגים, שחייבים להימצא תמיד במים, מקור חיותם, וכאשר הם פורשים מן הים מיד הם מתים¹⁶. ואף יותר מן הצומח: הם נשארים שקועים בכל מציאותם בתוך מקור חיותם – במים.

אך – היא הנותנת: זה עצמו הוא החידוש אצל הצומח לעומת הדגים, שגם כאשר הם צומחים על פני האדמה, מחוץ למקורם, ואף עצים הגבוהים

(13) כידוע שהאדם כלול מדצ"ם (ראה ס' הערכים שם סעיף ז, וט"ז).

(14) להעיר מאדני השדה (כלאים פ"ח, ס"ה) וראה ע"ח שמ"ב בתחלתו שהוא ממוצע "בין הצומח והחי".

(15) קהלת ג, כ. ב"ד פי"ב, יא.

(16) ראה ע"ז ג, סעי"ב. וראה ברכות סא, ב.

משלשה טפחים, עשרה טפחים, ואף האילנות הגבוהים ביותר – מחוברים תמיד אל שרשיהם אשר בארץ, ועל ידם – עם כח הצומח שבאדמה.

ובנוסף לכך – אצל הדגים, הרי כל דג מסוים אינו קשור כלל למקור החיות הפרטי שלו, הוא יכול לעבור ממקום מים אחד למשנהו, ואף מנהר לים ולהיפך, אך לא כן הצומח.

ג. האילן מצמיח פירות משנה לשנה

בתכונה זו עצמה יש יתרון דוקא בעץ השדה, באילן, לעומת צמחים אחרים¹⁷:

צמחים אחרים¹⁸, כגון: תבואה, ירקות וכדומה, אינם נשארים במציאותם כצומח המחובר לארץ משנה לשנה, הם מאבדים את קיומם כצמח. לעומת זאת, האילנות מניבים פרי בכל שנה ושנה – הם מסוגלים לסבול את השינויים השונים בין עונות השנה, קיץ וחורף וכו', וקיומם אינו פוסק.

עובדה זו מצביעה על קשר עז ביותר למקור חיותם, המאפשר להם לעמוד בעוצמה רבה מול שינויי הזמן, להישאר קיימים ולצמוח משנה לשנה.

ד. מדות – צומח; שכל – חי

האדם הוא "עולם קטן"¹⁹. בדיוק כשם ש"עולם גדול" נחלק לארבעה סוגים: דומם, צומח, חי ומדבר, כך גם אצל האדם ישנם ברוחניותו ארבעה סוגים אל²⁰.

וכידוע²¹, שמדותיו של האדם הן הצומח שבנפש

(17) נוסף לזה דשלימות גדלות הצמיחה היא באילנות כמש"כ (מ"א ה, יג) וידבר על העצים מן הארץ ג' האוזב (תו"ח בראשית ד"ה וייצר פי"ז)

(18) ראה הדיעות בזה – ברכות מ, סע"א ואילך ובמפרשים שם. טא"ח, רמ"א ושו"ע אדה"ז ר"ס רג. סדר ברכת הנהנין לאדה"ז פ"ז ה"ו.

(19) תנחומא פקודי ג. וראה אדר"נ פל"א, ג. ועוד.

(20) בסמן לעיל הערה 13.

(21) תו"א ד, א. ובכ"מ (נסמנו בס' הערכים שם).

האדם, כי במדות וברגש קיימת מעין צמיחה מקטנות לגדלות.

לשכל – לא זו בלבד שיש צמיחה מקטנות לגדלות, אלא אף תכונה של „חי”²², המתבטאת בתנועה ושינוי ממקום למקום. וכן השכל אינו „מחובר” ומוגדר לאופי מסוים, וכל מהותו אינה להבין דבר כפי שמתחשק לו, אלא להבין כל דבר לאשורו, כך שהוא הולך ומשנה את מקומו לפעמים לכיוון החסד ולפעמים לכיוון הגבורה – בענין אחד המסקנה ההגיגית היא חסד, ואילו בענין אחר – גבורה, וכדומה.

ולעומת זאת המדות כשלעצמן מוגדרות ומותאמות כל אחת לאופי ולכיוון המיוחד שלה – מדת החסד כשלעצמה נשארת בכיוון החסד, ומדת הגבורה – בקו הגבורה. הן רק „צומחות” מקטנות לגדלות.

ה. הרגש מחובר יותר לשרש שבנפש

כשם שהצומח ב„עולם גדול” מתייחד, כדלעיל, במעלה שהוא מחובר תמיד לשרשו, כך גם החלק הצומח שבאדם – המדות – מעלתן על פני השכל היא דוקא בהיותן מחוברות תמיד לשרשן – לפנימיות נפש האדם.

וזהו ההסבר לכך²³ שהמדות, הרגש שבלב, הן בעלות עוצמה רבה ביותר, כפי שאנו רואים, כך שקשה ביותר לגרום להן לשינוי „מקום”, להחלפתן זו בזו, כפי שהוסבר לפני כן לגבי האילנות: אדם שהוא איש חסד באופיו, קשה לו ביותר להשתנות ולהיפך לאיש הגבורה, וכן להיפך.

ויש להעיר, שלמרות זאת, למרות שאין זה דבר רגיל על פי רוב, בכל זאת הוא אפשרי: אדם יכול

להתגבר באמצעות שכלו על טבע מדותיו, עד כדי כך שהוא יכול לשנותן מרע לטוב²⁴, כשם שאצל אילנות ניתן בטרחה רבה מאוד לעקורם ממקומם ולנטוע אותם במקום אחר, ואז הם צומחים במקום החדש, ולעיתים אף טוב יותר מאשר במקומם הראשון²⁵.

וההסבר לכך שהשכל אינו מוגדר ומותאם כל כך לאופי האדם, כפי שאנו רואים, שאדם יכול להבין ולהשיג בשכלו²⁶ ענין הנוגד לאופיו – הוא, משום שהשכל, ה„חי”, שבאדם אינו קשור כל כך בגלוי לשרש שבנפשו²⁷, בדיוק כשם ש„חי” שב„עולם גדול” אינו מחובר תמיד לשרשו.

ו. השלמות – תיקון המדות

בכך יובן הפסוק „כי האדם עץ השדה” – מהותו של ה„אדם” היא עץ השדה, כדלעיל בסעיף א, כי דוקא ברגש ובמדות²⁸, בחלק ה„צומח” שבו, מתגלה שרשו ומקורו בפנימיות הנפש.

ויש לומר, שמשום כך העבודה הרוחנית העיקרית של האדם אינה כל כך בשכל, אלא

24) בכמה מקומות מבואר ש„גדלות המוחין מתהפכות המדות מטבען (ראה תו”א הוספות קו, סע”ד ואילך. דרמ”צ פד, א. אה”ת משפטים ע’ אקלד. ד”ה ביום השמע”צ תרס”ה. המשך תער”ב ח”ג ע’ א’לא ואילך (ושם, שהוא דוקא מצד גדלות אבא, ע”ש)). ולהעיר ג”כ מהפתגם שכל ענין החסידות הוא לשנות טבע מדותיו (ראה חתר ש”ס סי’ כד. לקו”ד ח”א נג, א. וראה סה”מ קונטרסים ח”כ שכא, ב). וראה המשך תער”ב (ח”א) פרק רנה בסופו, שגם בחי’ חכמה „פועל (רק) חלישות בהמדות ומ”מ אין זה שמשנתנים המדות לגמרי בעצם מהותם”.

25) וכמחז”ל בגפן (שמו”ר רמ”ד) „כשבטעל” מבקשין שתשביח כו’ עוקרין אותה ממקומה ושולחין אותה במקום אחר והיא משבתת. – ולהעיר ג”כ מב”ר רפ”ו. וח”ב קסז, ב (נח’ באוה”ת בראשית מה, ב ואילך).

26) ראה תניא פ”ה.

27) וראה המשך תער”ב ח”א שם – גם בנוגע לבחי’ חכמה: דהחכ’ היא שבה העצמות בכת שהוא חוץ להעצמות והמדות הן התגלות העצמות.

28) וראה המשך תער”ב ח”ג ע’ א’רכא: והאדם בכלל הוא בחי’ המדות וכמו כי האדם עץ השדה.

...הרי כבר ישנה השלימות דיפוצו מעינותיך חוצה בכל קצוי תבל, ובאופן המוכן בשכל בני אדם, אפילו בזה שהוא נמצא בחוצה שאין חוצה הימנו, וגם – תרגום פנימיות התורה ותורת החסידות בלשון עם ועם (רוסית, וכיו”ב) ע”י כ”ק מו”ח אדמו”ר נשיא דורנו, ובאופן דהולך ומוסיף ואור, עד שבימים האחרונים – נדפס גם (ספר התניא, תושב”כ של החסידות¹) ב”ברייל”, הכתב עבור “סגי נהור” ר”ל (כמדובר לעיל¹⁶).

וע”פ ההכרזה הנ”ל של כ”ק מו”ח אדמו”ר, שכבר סייעו את כל עניני העבודה, כולל העבודה דרבתינו כ”שופטיך” ו”יועציך” עד היום הזה, ו”אכשור דר”¹⁷ בפשוטו – מובן, שכבר בא הזמן ד”ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה” בתכלית השלימות (ואין צריכים לשוטרים, כיון שכבר הכל מבורר), לאחר הטהימה וההתחלה בזה ע”י רבותינו נשיאנו¹⁸.

מזה מובן הלימוד שישנו לכל אחד, בעמדנו בשבת פרשת שופטים בדורנו זה ובפרט בזמן האחרון, הרגעים האחרונים דגלות – שצריכה להיות עבודה בהתאם מדה כנגד מדה למצב הגאולה:

לפרסם לעצמו, ולכל אלו שאפשר להגיע להם – שצריכים לקבל על עצמם (ביתר חוזק) את ההוראות והעצות של “שופטיך” ו”יועציך” שבדורנו – “מאן מלכי רבנן”¹⁹ בכלל, ובפרט נשיא דורנו – הבא בהמשך לרבותינו נשיאנו שלפניו – שופט דורנו ויועץ דורנו ונביא דורנו,

וכציווי התורה הנ”ל²⁰: “נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודיבר אליהם את כל אשר אצונן”, “אליו תשמעון”²⁰, וכפס”ד הרמב”ם הנ”ל, שאם יש לאחד המעלות והשלמויות שצריכים להיות לנביא ומראה אותות ומופתים – כפי שראינו ורואים בהמשך קיום ברכותיו, אצל נשיא דורנו – הרי “אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו כו’ אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן את אליו תשמעון”, או ע”י ש”יאמר דברים העתידים להיות בעולם ויאמנו דבריו”²¹ (כפי שראו זאת אצל כ”ק מו”ח אדמו”ר);

ויתירה מזה: “נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא – כפי שהוא בשייכות לנשיא דורנו, ונמשך בדור שלאחריו ע”י תלמידיו כו’ – הרי הוא בחזקת נביא ואין זה השני צריך חקירה”²², וצריכים לציית לו תיכף ומיד עוד “קודם שיעשה אות”, “ואסור לחשוב אחריו ולהרהר בנבואתו שמה אינו אמת ואסור לנסותו יותר מדי כו’ שנאמר²³ לא תנסו את ה’ אלקיכם כאשר נסיתם במסה כו’ אלא מאחר שנודע שזה נביא יאמינו וידעו כי ה’ בקרבם ולא ירהרו ולא יחשבו אחריו כו’”²² – כיון שמאמינים בדברי הנביא, לא משום שהם דבריו של הנביא, אלא משום שהם דברי הקב”ה ע”י נביא זה!

...ישנה ההוראה כנ”ל, שצריכים לפרסם לכל אנשי הדור, שזכינו שהקב”ה בחר ומינה בעל בחירה, שמצד עצמו הרי הוא שלא בערך נעלה מאנשי הדור, שיהי’ ה”שופטיך” ו”יועציך” ונביא הדור, שיוורה הוראות ויתן עצות בנוגע לעבודת כל בניו וכל האנשים דדור זה, בכל עניני תורה ומצוות, ובנוגע להנהגת חיי היום-יום הכלליים, גם בהענינים ד”בכל דרכיך (דעהו)” ו”כל מעשיך (יהיו לשם שמים)”²⁴,

עד הנבואה העיקרית – הנבואה²⁵ ש”לאלתר לגאולה” ותיכף ומיד ממש “הנה זה (משיח) בא”²⁶.

וועט די וועלט זאגן אויף דעם?! איז דער ענטפער, אַז אויב די עניני הגאולה וואָלטן געווען אַ חידוש, וואָלט אפשר געווען אַן אָרט אויף דער שאלה: וויבאלד אָבער אַז די גאולה איז ניט קיין חידוש דבר, נאָר כל עניני הגאולה האָבן זיך שוין אָנגעהויבן („כבתחלה“) און זיינען שוין נמשך ונתקבל געוואָרן אין עולם הזה הגשמי התחתון שאין תחתון למטה ממנו (בבחי' „ויעצץ כבתחלה“) – וועט ניט זיין אַ פלא ווען די גאולה קומט תיכף ומיד ממש!

(משיחות ש"פ שופטים, ז' אלול תנש"א)

ע"פ המדובר כמה פעמים – ובפרט לאחרונה – אודות הכרזת הודעת כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו: "לאלתר לתשובה (ובמילא) לאלתר לגאולה", שכבר סיימו את הכל, אפילו את "צחצוח הכפתורים", וצריך רק להיות "עמדו הכן כולכם" – וגם את זה כבר סיימו! – לקבל פני משיח צדקנו תיכף ומיד ממש – מובן, שנמצאים אנו כבר בזמן של קיום היעוד "ואשיבה" שופטין גוי' ויועצין", ויתירה מזו: כבתחילה: כבר ישנה ההתחלה בזה, כדלקמן.

...בכל הדורות – גם לפני תחילת של משה – מחייבת ההלכה לדעת ש"הא-ל מנבא את בני האדם" (גילוי אלקות בגדרי הנבראים), עד השלימות בזה כפי שהי' אצל משה⁶. ויתירה מזה – הענין של "נביא אקים להם גוי' כמוך"⁹ שייך בכל דור, כפי שמבאר הרמב"ם¹⁰ ש"כל נביא שיעמד אחר משה רבינו אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו כו' אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה כו'", ז"א שכל נביא (בנבואתו) הוא המשך של נבואת משה ותורתו (אלא שבגילוי הנבואה ישנם חילוקי דרגות, כמבואר בהרמב"ם¹¹) – ובדורנו נשיא דורנו כ"ק מו"ח אדמו"ר.

ובפרט אחרי ש"תחזור הנבואה לישראל"¹², שהיא "הקדמת משיח"¹² – הנבואה שתהיה במשיח צדקנו (ש"נביא" גדול הוא קרוב למשה רבינו), ואמרו חז"ל¹³ ש"גואל ראשון (משה) הוא גואל אחרון", ובכל דור ודור ישנו אחד הראוי לזה – לכן צריכים לדעת להלכה גם בזמן הזה (עוד קודם הגאולה) שישנה המציאות דגילוי הנבואה (אצל משיח עוד לפני הגאולה), כמעין התחלה ("ויעצץ כבתחלה") לשלימות גילוי הנבואה לאחר הגאולה. זאת אומרת שאין זה חידוש שיתחדש רק אחרי הגאולה, אלא שההתחלה בזה נפעלת עוד קודם בבחי' "ויעצץ כבתחלה" ולכן כתב זאת הרמב"ם בספר הלכות שלו (ובפרט שהרמב"ם כותב בספרו גם ההלכות הנוגעות לימות המשיח, גם – ההקדמה לזה).

ע"פ הנ"ל יובן החידוש של דורות האחרונים בכלל, ובפרט של דורנו זה ובפרט בזמן זה, שע"פ הכרזת הודעת כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו כבר סיימו הכל, וע"פ כל הסימנים נמצאים כבר ברגעים האחרונים לפני הגאולה.

בעיקר עבודה של בירור וזיכרון המדות²⁹, כי תיקון המדות קשור לפנימיות הנפש. ולכן מגיע האדם לשלמותו דוקא על ידי עבודה זו, עד אשר גם שלמות שכל האדם – „וידעת"³⁰ – מושגת על ידי השפעתו על מדות האדם – „והשבותו אל לבבך"³⁰.

וזהו ההסבר בגמרא³¹, שהענין של „האדם" עץ השדה מתבטא בכך ש„אם תלמיד חכם הגון הוא ממנו תאכל": המשמעות של „הגון" היא, שאצל תלמיד חכם אינה קיימת מעלת השכל והלימוד בלבד, אלא ששכלו משפיע על מדותיו, והוא מתנהג באופן „הגון".

ודוקא מתלמיד חכם כזה „תאכל" – דוקא ממנו יש ללמוד ולקבל, כי „האדם עץ השדה": „אדם" יכול להיות מושלם, וניתן ללמוד ממנו, רק כאשר הוא „עץ השדה", שהחלק ה„צומח" שבו, מדותיו, הוא כראוי³².

ז. המדות – ירושה מהאבות

כשם שהדברים קיימים אצל כל יחיד באופן פרטי, כך גם לגבי עם ישראל באופן כללי:

כל ישראל הם צאצאים של שלשת האבות, אברהם יצחק ויעקב, באופן שהם תמיד קשורים ומחוברים לאבות. כפי שאומר רש"י על הפסוק³³ „כי מראש צורים אראנו" – „אני מסתכל בראשיתם ובתחלת שרשיהם"³⁴ ואני רואה אותם מיוסדים וחזקים... על ידי אבות ואמהות".

29) ראה ד"ה אל תצר לאדהאמ"צ (מאמרי אדמו"ר דברים ח"א ע' ד' ואילך). מאמרי אדה"ת תקס"ה (ח"ב) ע' תתב ואילך. ועוד. וראה ד"ה אין הקב"ה בא תרפ"ה (בסה"מ קונטרסים ח"ג) פ"ב. ד"ה וישא אהרן תרצ"ד (בסה"מ קונטרסים ח"ב) פ"א ועוד. פתגם הנ"ל הערה 24. 30) ואתחנן ד, לט.

31) בהבא לקמן ראה גם לקו"ש [המתורגם] ח"ד ע' 96 ואילך.

32) ראה כתובות סו, רע"א והובא בנוגע לצדקה (חסד, דאיל עם כולי יומי – לקו"ת האוניו עו, ב (פע"ח ש' חה"ס פ"א מא"א אות יו"ד, ת. ועוד). ובכ"מ.

33) בלק כג, ט.

34) ראה ישע' כו, ו: הבאים ישרש יעקב גו'.

במה מתבטא הקשר של כל יהודי עם שלשת האבות? – לא כל כך בצד השכלי, אלא דוקא ברגש ובמדות. כידוע³⁵, שלשת האבות הם כנגד שלש המדות: אהבה, יראה ורחמים (איחוד כל המדות³⁶), והם הורישו מדות אלו לבניהם אחריהם עד עולם, כך שבחינת האבות קיימת „תמיד .. בכל זמן בכל אדם".

והסיבה לכך היא: הירושה קשורה לעצמיותם של המוריש ושל היורש³⁷. ולכן, העברת התכונות מן האבות לבניהם אחריהם באופן של ירושה אינה קשורה כל כך לדרגתם בשכל ובהשגת אלקות (לדוגמא: דרגת אברהם – שכל הנעלם מכל רעיון³⁸) – כי השכל אינו מחובר כל כך בגלוי לפנימיות ולעצמיות הניתנת בירושה. אלא העברת הירושה קשורה דוקא לעבודה במדות – אהבה יראה ורחמים, כי אופי המדות קשור מאוד לפנימיות הנפש.

35) ראה תו"א ר"פ וארא. ד"ה וארא בסה"מ תקס"ב ע' קלד. ובכ"מ. ועייג"כ תניא פי"ח ואילך.

36) ראה תניא פ"ג*. תו"א א, סע"ב. סה"מ תקס"ב שם. אה"ת בהעלותך ע' שמא. ויקרא (כרך ג) ע' תתסב. ובכ"מ. ומבאר גם בענין חדר ר"ת חסד דין רחמים (מא"א בערך ח, ז) ב"נ. לקו"ת ויקרא ב, סע"ד. שלח מד, א. בלק עא, ב. ס' הליקוטים (צ"צ) בערך, ושי"ח.

37) ראה צפע"ג (שר"ת דווינסק ח"א סקי"ח. ועוד) שהיורש הוא מציאות המוריש.

38) תו"א ר"פ לך. – וי"ל יתרה מזו דאפילו כפי שהם חב"ד (אה"ת לך (כרך ד) תרצ, ב. וראה תו"ח לך פד, ד ואילך, שהאבות חב"ד קווין חת"ן בגי' דת"י ה"ו בשרשם ולא עיקר ענינם. ואכ"מ.

(*) בתניא שם "ושאר המדות כולן הן ענפי היראה והאהבה" – רג חו"ג (וכן הוא בכל ס' התניא (ח"א)). באוה"ת ויקרא שבפנים ההערה דנה"י הם ענפיהם של חג"ת .. כמ"ש בלק"א ח"א פ"ג וז"ל ושאר המדות הן ענפי היראה והאהבה כו', אבל שם נחית רק לבאר דיש עיקר וענפים במדות.

[בתניא פמ"ו (סה, טע"ב): רמ"ח אברין .. נחלקין לשלש בחי' ימין ושמאל ואמצע שחן חסד דין רחמים תרין דרועין וגופא כו'. ועד"ו בכ"מ – אבל במקומות אלה (עכ"פ ברובם) הכוונה (בעיקר) גז' קווין (אלא שבכל קו – כבכמה ענינים – יש ענינו, שייכותו ללמעלה, שייכותו ללמטה)].

עליו תמיד, עד כדי כך שהוא חש שהוא קשור עתה לתקופה ההיא. כלומר, אל לו לחוש שהוא למד לפניו ב"חזר" ובישיבה, והוא זוכר עתה את מה שהרגיש ועשה אז – אלא עליו לחוש עתה בקשר ממשי לתקופה ההיא, כך שירגיש שזוהי חיותו עתה, וזהו הבסיס לקיומו.

ומצד שני, על יושבי אהל לדעת, שאין די בלימוד התורה בלבד, כי באמצעות השכל בלבד, אשר בו חלים שינויים, אין ודאות שגם לאחר שיצאו מאהלה של תורה יישארו מחוברים אל התורה כראוי.

דוקא על ידי לימוד באופן של "והשבות אל לבבך" מתאחדת התורה באדם באופן של "לא שנית". ובכל מצב שיהיה בו הוא יישאר קשור למקור מים חיים – לתורה ולמצוות.

ח. חיבור תמידי עם לימוד התורה ועם תיקון המדות

אחת ההוראות שיש ללמוד מענין זה בפשטות היא:

מקור חיותו של היהודי היא התורה, "כי הם חיינו". אך על פי התורה נקבע סדר החיים של רוב בני האדם, שאלו אשר "תורתם אומנתם" הם מועטים, ובכלל יושבי אהל, התיישבות באהלה של תורה – שלא כדגים שבים הנמצאים תמיד בתוך מקור חיותם³⁹, אלא יהודים יוצאים ל"עולם" וצריכים לבצע שם את שליחותם לעשות לו יתברך דירה בתחתונים.

וצריך לזכור, ש"האדם עץ השדה" – יהודי חייב להיות תמיד מחובר אל מקור חיותו: החיות בתורה ובמצוות שקבל בהיותו שקוע בעולה של תורה, לפני שהגיעה העת, "לרדוף"⁴⁰ – צריכה להשאר

(39) ראה לעיל הערה 16.

(40) בן עשרים (אבות ספ"ה) – ראה הל' ת"ת לאדה"ו רפ"ג (ובקו"א שם)

(משיחות מוצאי ש"פ וארא תשל"ט,

ש"פ בשלח תשמ"ו)

לזכות

כ"ק אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח

❧ ❧ ❧

ויה"ר שע"י קיום הוראות

כ"ק אדמו"ר מלך המשיח (בשיחת ב' ניסן ה'תשמ"ה)

להכריז יחי, יקויים הבטחתו הק',

שההכרזה תפעל 'ביאת דוד מלכא משיחא'

❧ ❧ ❧

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

אנשי הדור, אז מ'האט זוכה געווען אז דער אויבערשטער האָט אויסגעקליבן און ממנה געווען א בעל-בכירה, וואָס מצד עצמו איז ער שלא בערך העכער פון אנשי הדור, אז ער זאָל זיין "שופטיך" און "יועציך" און דער נביא הדור, וועלכער זאָל אָנווייזן הוראות און געבן עצות בנוגע צו דער עבודה פון אַלע אידן און אַלע מענטשן פון דעם דור, בכל עניני תורה ומצוות, און בנוגע צו דעם אַלגעמיינעם טאָג טעגלעכן לעבן און אויפפירונגען, אויך אין "בכל דרכיך (דעהו)" און "כל מעשיך (יהיו לשם שמים)"²⁴,

ביז – די נבואה העיקרית – די נבואה²⁵ אז "לאלתר לגאולה" און תיכף ומיד ממש "הנה זה (משיח) בא"²⁶.

. . . און דורך דער קבלה וקיום ההוראות פון "שופטיך" און "יועציך" שבדורנו – ווערט דורך דעם גופא דער מעין און התחלה פון קיום התפלה²⁷, "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה" בגאולה האמיתית והשלימה, במכ"ש פון דעם וואָס "סוף מעשה במחשבה תחלה"²⁸, עאכו"כ אז דאָס איז שוין אויך אין דיבור ("ניב שפתיים", ענין הנבואה), ווי ס'איז נהוג לאחרונה צו אַרויסברענגען די דברים בדיבור, כולל ובמיוחד – אז אָט אָט קומט די גאולה.

– וואָס עפ"ז האָט מען אויך אַן ענטפער אויף דער שאלה וואָס מ'פרעגט אויף דעם וואָס מ'רעדט לאחרונה אז די גאולה קומט תיכף ומיד ממש – לכאורה: ווי קען דאָס אַזוי גלאַטיק דורכגיין און מצליח זיין: ווי וועלן די בני-בית זיך אָפרופען אויף דעם, און וואָס

(24) משלי ג, ו. אבות פ"ב מ"ב. וראה רמב"ם הל' דיעות ספ"ג. טושר"ע ארי"ח

סרלי"א.

(25) לא רק בתור חכם ושופט אלא בתור נביא, שזהו בודאות –

ראה מאמרי אדה"ז הקצרים ע' שנה"ו.

(26) שה"ש ב, ח ובשהש"ר עה"פ.

(27) ברכה ה"א דתפלת העמידה.

(28) פיוט "לכה דודי".

הוספה

בשורת הגאולה

לז.

ע"פ המדובר כמה פעמים ובפרט לאחרונה – וועגן דער הכרזה והודעה פון כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו: „לאלתר לתשובה (ובמילא איז) לאלתר לגאולה“, אז מ'האט שוין אלץ פארענדיקט, אויך דער „צופוצן די קנעפ“, און עס דארף נאָר זיין „עמדי הכן כולכם“ – און דאָס האָט מען שוין אויך פארענדיקט – אויף צו מקבל זיין פני משיח צדקנו תיכף ומיד ממש – איז פארשטאָנדיק, אז מ'האָלט שוין איצטער באַ דעם זמן פון קיום היעוד „ואשיבה“ שופטיך כו' ויועציק“, און נאָכמער: כבתחילה: מ'האָט שוין די התחלה דערפון, כדלקמן.

. . . בכל הדורות – אויך לפני תחלה של משה – איז נוגע די הלכה צו וויסן אז „האל מנבא את בני האדם“ (גילוי אלקות בגדרי הנבראים), ביז די שלמות בזה ווי ס'איז געווען באַ משה. און נאָכמער – בכל דור איז שייך אז „נביא אקים להם גו' כמוך“, ווי דער רמב"ם איז מבאר¹⁹ אז „כל נביא שיעמד אחר משה רבינו אין אנו

„יועציק“ שבדורנו – „מאן מלכי רבנן“¹⁹ בכלל, ובפרט נשיא דורנו – וועלכער קומט בהמשך צו רבותינו נשיאנו שלפניו – דער שופט דורנו ויועץ דורנו און נביא דורנו,

וכציווי התורה הנ"ל: „נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודיבר אליהם את כל אשר אצוננו“, „אליו תשמעו“²⁰, וכפס"ד הרמב"ם הנ"ל, אז אויב איינער האָט די מעלות ושלמותיות וואָס אַ נביא דארף האָבן און באַווייזט אותות ומופתים – ווי מ'האָט געזען און מ'זעט בהמשך קיום ברכותיו באַ נשיא דורנו – איז „אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו כו' אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן אות אליו תשמעו“, דורך דעם וואָס „יאמר דברים העתידים להיות בעולם ויאמנו דבריו“²¹ (ווי מ'האָט עס געזען באַ כ"ק מו"ח אדמו"ר),

און נאָכמער: „נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא – ווי דאָס איז בנוגע צו נשיא דורנו, און דאָס ווערט נמשך בדור שלאחריו ע"י תלמידיו כו' – הרי הוא בחזקת נביא ואין זה השני צריך חקירה“²²; מ'דארף אים פאָלגן גלייך תיכף ומיד נאָך „קודם שיעשה אות“, און „אסור לחשוב אחריו ולהרהר בנבואתו שמא אינו אמת ואסור לנסותו יותר מדי כו' שנאמר²³ לא תנסו את ה' אלקיכם כאשר נסיתם במסה כו' אלא מאחר שנודע שזה נביא יאמינו וידעו כי ה' בקרבם ולא ירהרו ולא יחשבו אחריו כו'“²², וואָרום מ'איז מאמין אין דברי הנביא, ניט ווייל דאָס איז זיינע דעם נביא'ס רייד, נאָר ווייל דאָס איז דעם אויבערשטן'ס רייד דורך דעם נביא!

. . . האָט מען די הוראה כנ"ל, אז מ'דארף מפרסם זיין לכל

(1) „קול קורא“ ב„הקריאה והקדושה“ (סיון-תמוז תש"א. אלול תש"ב) – נדפסו באגרות-קודש אדמו"ר מהוריי"צ ח"ה ע' שסא ואילך. שעז ואילך. תח ואילך. ח"ו ע' תל ואילך.

(2) ראה שיחת שמחת תרפ"ט.

(3) אגרות-קודש שלו ח"ד ע' רעט. וש"נ.

(4) ראה „היום יום" ט"ז טבת. ובכ"מ.

(5) ישע"א, כו.

(6) ראה פיה"מ להרמב"ם סנהדרין פ"א מ"ג, דמשמע שם ש„ואשיבה שופטיך גו'“

יהי עוד „לפני בוא המשיח“ וכהסיום בכתוב זה „אחרי כן יקרא לך עיר הצדק גו'“. וראה לקר"ש ח"ט ע' 105 הערה 74.

(7) רמב"ם הל' יסודי התורה רפ"ז.

(8) לקר"ש חכ"ג ע' 71. ע"ש.

(9) פרשתנו יח, יח.

(10) שם פ"ח ה"ב.

(19) ראה גיטין סב, א.

(20) פרשתנו יח, טו.

(21) רמב"ם שם רפ"י.

(22) שם ה"ה.

(23) ואתחנן ו, טז.

מאמינים בו מפני האות לבדו כו' אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה כו", דה. אַז יעדער נביא איז אַ המשך פון נבואת משה ותורתו (נאָר אין דעם גילוי הנבואה זיינען פאַראַן חילוקי דרגות, ווי דער רמב"ם איז מבאר¹¹). ובדורנו נשיא דורנו כ"ק מו"ח אדמו"ר.

ובפרט לאחר וואָס „תחזור הנבואה לישראל“¹², וואָס איז „הקדמת משיח“¹³ – די נבואה וואָס וועט זיין באַ משיח צדקנו (וואָס „נביא“ גדול הוא קרוב למשה רבינו“), ואמרו חז"ל¹⁴ אַז „גואל ראשון (משה) הוא גואל אחרון“, און בכל דור ודור איז דאָ איינער וואָס איז ראוי לזה – דעריבער דאַרף מען וויסן אַלס אַ הלכה אויך בזמן הזה (נאָך פאַר דער גאולה), אַז ס'איז דאָ די מציאות פון גילוי הנבואה (באַ משיח עוד לפני הגאולה), אַלס אַ מעין והתחלה („יועציך כבתחלה“) צו שלימות גילוי הנבואה לאחר הגאולה. דאָס הייסט, אַז דאָס איז ניט קיין חידוש וואָס וועט זיך אויפּטאַן ערשט נאָך דער גאולה, נאָר די התחלה בזה ווערט שוין אויפּגעטאַן פריער בבחי' „יועציך כבתחלה“, דעריבער שרייבט עס דער רמב"ם אין זיין ספר הלכות (ובפרט אַז דער רמב"ם שרייבט בספרו אויך די הלכות וואָס זיינען נוגע לימות המשיח, אויך – די הקדמה לזה).

ע"פ הנ"ל וועט מען פאַרשטיין דעם אויפטו פון די לעצטע דורות בכלל ובפרט פון דעם איצטיקן דור ובפרט אין דעם איצטיקן זמן, וואָס לויט הכרזת והודעת כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו האָט מען שוין אַלץ פאַרענדיקט, און לויט אַלע סימנים האָלט מען שוין אין די לעצטע רגעים פאַר דער גאולה.

... מ'האָט די שלימות פון יפוצו מעינותיך חוצה בכל קצוי

תבל, ובאופן המובן בשכל בני אדם, אפילו פון אַזאָ וואָס געפינט זיך אין חוצה שאין חוצה הימנו, און אויך – דער תרגום פון פנימיות התורה ותורת החסידות אין לשון עם ועם [רוסיש, וכיו"ב] דורך כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, ובאופן דהולך ומוסיף ואור, ביז בימים האחרונים – אויך אַפּגעדרוקט (ספר התניא, תושב"כ פון חסידות¹⁵) אויף „בריי"ל", דער כתב פאַר „סגי נהור" ר"ל (כמדובר לעיל¹⁶).

וע"פ די הכרזה הנ"ל פון כ"ק מו"ח אדמו"ר, אַז מ'האָט שוין פאַרענדיקט אַלע עניני העבודה, כולל די עבודה פון רבותינו נשיאנו אַלס „שופטיך" און „יועציך" עד היום הזה, און „אכשור דרי"י כפשוטו – איז פאַרשטאַנדיק, אַז ס'איז שוין געקומען די צייט פון „ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה" בתכלית השלימות (און מ'דאַרף ניט אַנקומען צו שוטרס, ווייל ס'איז שוין אַלץ מבורר), לאחר די טעימה והתחלה בזה דורך רבותינו נשיאנו¹⁸.

דערפון איז פאַרשטאַנדיק דער לימוד וואָס יעדערער האָט שטייענדיק אין שבת פרשת שופטים בדורנו זה ובפרט בזמן האחרון, די לעצטע רגעים פון גלות – אַז עס דאַרף זיין אַן עבודה בהתאם מדה כנגד מדה צו מצב הגאולה:

צו מפרסם זיין באַ זיך און ביי אַלע צו וועמען מ'קען דערגרייכן – אַז מ'דאַרף אויף זיך מקבל זיין און אויף זיך אַננעמען (מיט נאָכמער שטאַרקייט) די הוראות ועצות פון די „שופטיך" און

(15) מכתב כ"ק מו"ח אדמו"ר – נדפס בקיצורים והערות לתניא ע' קיח ואילך.

אגרות קודש שלו ח"ד ע' רכא ואילך. וראה שם ח"ה ע' צ.

(16) שיחת ש"פ עקב (סה"ש התנש"א ע' 764 ואילך).

(17) ל' חז"ל – יבמות לט, ב. חולין צג, ב.

(18) ראה פיה"מ להרמב"ם שבהערה 6: ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך

כבתחילה... זה יהי' בלי ספק כשיכון הבורא ית' לבות בני אדם ותרבה זכותם ותשוקתם לשם יתברך ותגדל חכמתם לפני בוא המשיח כו'.

(11) פ"ז הי'.

(12) רמב"ם אגרת תימן פ"ג.

(13) רמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב.

(14) ראה שמור"ר פ"ב, ד. זח"א רנג, א. שער הפסוקים פ' ויחי. תו"א ר"פ משפטים.